

ЛЕКЦІЯ

ТЕМА №1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРАВА ОСОБИ НА СВОБОДУ

Мета:

- засвоєння магістрами вчення про свободу, його генезис і закріплення в джерелах права;
- систематизація знань про права і свободи людини і громадянина, їх класифікація;
- вивчення механізмів охорони, реалізації та захисту прав людини і громадянина.

План:

1. Наукові та нормативні джерела права особи на свободу
2. Ідеї свободи особи, їх становлення та розвиток
3. Міжнародна охорона прав і свобод людини і громадянина
4. Поняття конституційних прав і свобод особи
5. Зміст конституційних прав і свобод особи
6. Механізм забезпечення конституційних прав і свобод особи
7. Охорона та захист прав особи

Слід звернути увагу на те, що існує ідея свободи, яка в різні історичні часи висвітлювалася в працях видатних юристів та філософів, чії праці та ідеї згодом були покладені в основу буржуазних революційних подій, в результаті яких приймалися епохальні документи, якими закріплювалися права людини і громадянина, механізми їх охорони та захисту.

Розкриваючи питання нормативних джерел права особи на свободу, слід розкрити зміст і значення історичних джерел (Закони Хамурапі, Закони Ману, Закони XII Таблиць, Велику Хартію Вольностей 1215р., Петицію про право 1628 р., Акт про краще забезпечення свободи підданих і про попередження ув'язнень за морями (Habeas corpus act від 26.05.1679 р.), Білль про права 13.02.1689 р., Білль про права 1789-1791 рр. (перші десять поправок до Конституції США), Декларацію прав людини і громадянина 26.08.1789 р.), та джерел сучасності (Загальна декларація прав людини ООН, 10.12 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рада Європи, 04.11.1950 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року ООН; Європейська соціальна хартія (Страсбург, 3 травня 1996 року), Хартія основних прав Європейського Союзу (Ніцца, 7 грудня 2000 р.).

Розкриваючи друге питання, слід розпочати з античного періоду, періоду Відродження, Реформації і Просвіти, ідей свободи в Новий час. ДЖане питання спрямоване на усвідомлення розвитку та становлення ідеї свободи людини, яка розумілася як індивідуальна свобода в межах, які допускалися правлячою елітою.

На підставі аналізу праць буддистів в Індії, Конфуція, Мо-цзи, Платона, Арістотеля, Марка Тулія Цицерона, Ніколо Макіавелі, мартіна Лютера, Томаса Мора, Томазо Кампанелла, Г.Гроція, Б. Спінози, Томаса Гоббса, Джона Локка, Шарля Луї де Монтеск'є, Жана Жака Руссо, Імануїла Канта, Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля «Філософія права», Григорія Сковороди, Івана Мазепи, Ф. Прокоповича, М. Костомарова, Т.Г. Шевченка, Михайла Петровича Драгоманова, І. Франка, Л. Українки, К. Маркса, Ф. Енгельса, М. Грушевського, праць сучасних науковців, зокрема, П.М. Рабіновича, М.І. Хавронюка, А.Ю. Олійника, А.М. Колодія та ін., виробити розуміння трансформації у формуванні та нормативному закріпленні їх поглядів та більш чітке усвідомлення ступеню свободи особи, її нормативне закріплення, охорону та забезпечення реалізації.

Магістри повинні орієнтуватися в «поколіннях прав людини»¹, класифікація яких є умовною.

Перше покоління прав людини (XVII – XVIII століття). Закріплюються громадянські та політичні права. Дана категорія відображає стан взаємодії рівня держава-людина, направлена на обмеження свавілля публічної влади.

Громадянські права забезпечують мінімальні гарантії фізичної й духовної недоторканості й визнають за особистістю моральну свободу, в т.ч. право на рівність і свободу, свободу віросповідання та вираження думки, право не зазнавати катувань та не бути вбитим, свобода від свавільного арешту й затримання, презумпцію невинуватості, поки вина не доведена судом, право на оскарження.

Друге покоління прав людини (1948 р. – кінець 80-х років XX століття).

Приймаються міжнародні акти щодо економічних, соціальних, культурних прав людини. На державу покладається функція забезпечення реалізації зазначених прав людини.

Соціально-економічні права – право на працю і відпочинок, на рівень життя, необхідний для підтримання здоров'я та добробуту, на житло, соціальне забезпечення, медичну допомогу).

Соціальні, економічні й культурні права викладені в Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права, а також у Європейській соціальній хартії.

Третє покоління прав людини (90-і рр. – кінець XX століття).

¹ Забезпечення прав людини в діяльності правоохоронних органів: за міжнародними стандартами [Текст]: навч.-довідк. Посібн. / Т.О. Проценко, О.А. Мартиненко, О.І. Логвиненко, Ю.Л. Белоусов, О.М. Демянко, Т.І. Шапочка. – К.: ДНДІ МВС України, 2009. – 52 с.

Право на розвиток, мир, безпечне навколишнє середовище, спільне використання загальної спадщини людства, право на інформацію та право на гуманітарну допомогу.

Африканська Хартія прав людини і народів визнає всі з перелічених прав третього покоління (ст. 22-24). Віденська Декларація і Програма Дій, ухвалені Третьою Міжнародною Конференцією з прав людини 25 червня 1993 року, підтверджують право на розвиток як універсальне і невід'ємне право і складову частину фундаментальних прав людини.

Четверте покоління прав людини – знаходиться в процесі формування.

До нього належать, але не виключно: право на зміну статі, трансплантація органів, клонування, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, евтаназія.

Зосереджуючи увагу на підготовці до третього питання «Міжнародна охорона прав і свобод людини і громадянина», варто опрацювати зміст Загальної декларації прав людини ООН, 10.12 1948 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Рада Європи, 04.11.1950 р.), Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, ООН; Європейської соціальної хартії (Страсбург, 3 травня 1996 року), Хартії основних прав Європейського Союзу (Ніцца, 7 грудня 2000 р.).

Також варто зрозуміти зміст історичних передумов прийняття зазначених актів, зокрема, осмислення результатів Нюрнберзького процесу, їх вплив на передумови прийняття Загальної декларації прав людини ООН, 10.12 1948 р.

Розкриваючи зміст четвертого питання «Поняття конституційних прав і свобод особи», варто опрацювати п. 1.3 Монографії А.Ю. Олійника «Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: Монографія»². Він зазначає, що конституційні особисті свободи – це закріплені Конституцією та законами України можливості людини і громадянина від зобов'язань виконувати явно злочинний наказ чи розпорядження, не бути двічі притягнутим до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, підданим кримінальному покаранню, доки провину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду та мати особисту свободу від самовикриття та викориття близьких родичів.

В той же час магістри повинні знати класифікацію та зміст всіх конституційних прав і свобод людини і громадянина, зокрема, природні, соціальні, економічні та політичні та культурні права.

Права і свободи людини - це сукупність природних і невідчужуваних прав і свобод, які належать людині від народження і не залежать від її громадянства. Права і свободи ототожнюються з особистими, або громадянськими, правами і свободами. Основні: право на життя, право на

² Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: Монографія / А.Ю. Олійник. – К.: Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. – 472 с.

свободу, на фізичну цілісність і недоторканність, право на повагу до своєї гідності, право на недоторканність житла, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на захист від втручання в особисте і сімейне життя; право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання; право на свободу думки і висловлювань, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право на свободу світогляду і віросповідання та ін.

Розкриваючи п'яте питання, магістри повинні з'ясувати зміст конституційних прав і свобод особи, який закріплено нормативно в Конституції України. Тлумачення окремих положень дане Конституційним Судом України, тож варто вивчити відповідні рішення суду, зокрема:

- Рішення у справі № 1-10/2012 від 12 квітня 2012 року у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу)³,

- рішення у справі № 1-9/2012 від 20 січня 2012 року за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України⁴,

- Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-25/99 від 6 липня 1999 року за конституційними поданнями 49 народних депутатів України і виконавчого комітету Вінницької міської ради щодо офіційного тлумачення положень статей 38, 78 Конституції України, статей 1, 10, 12, частини другої статті 49 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про сумісництво посад народного депутата України і міського голови)⁵,

- Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-30/2001 від 19 квітня 2001 року за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання)⁶,

- Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-13/2002 від 29 травня 2002 року за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України "у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно" (справа про безоплатну медичну допомогу)⁷,

- Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-4/2004 від 4 березня 2004 року за конституційним поданням 50 народних депутатів

³ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12/paran2#n2>

⁴ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12/paran51#n51>

⁵ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-99/paran54#n54>

⁶ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01/paran54#n54>

⁷ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02/paran54#n54>

України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України "держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах" (справа про доступність і безоплатність освіти)⁸,

- Рішення Конституційного Суду України у справах № 18/1203-97, № 18/1205-97 (та ін.) від 25 грудня 1997 року за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води)⁹,

- у справі № 1-29/2011 від 14 грудня 2011 року за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 55 Конституції України, частини другої статті 2, пункту 2 частини третьої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України, частини третьої статті 110, частини другої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України та конституційним поданням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо офіційного тлумачення положень статей 97, 110, 234, 236 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 3, 4, 17 Кодексу адміністративного судочинства України в аспекті статті 55 Конституції України (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини)¹⁰,

- рішення у справі № 1-23/2009 від 30 вересня 2009 року за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу)¹¹,

- рішення у справі № 1-31/2011 від 20 жовтня 2011 року за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України¹².

Даючи відповідь на шосте питання «Механізм забезпечення конституційних прав і свобод особи» слухачі магістратури повинні звернути увагу на наступному.

Важливе значення для реалізації конституційних свобод має механізм їх забезпечення. Слід розрізняти механізм правового регулювання, механізм реалізації суб'єктивних прав і свобод, механізм реалізації конституційних свобод, механізм забезпечення реалізації конституційних свобод. Механізм правового регулювання нас цікавить як система елементів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання конституційних свобод. Розрізняють дію права і реалізацію права. При дії об'єктивного права в суспільстві задіяні усі форми правового впливу (соціальний, інформаційний, психологічний, юридичний). У

⁸ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04/paran54#n54>

⁹ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97/paran54#n54>

¹⁰ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11>

¹¹ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09/paran54#n54>

¹² <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11/paran54#n54>

процесі його реалізації втілюються в життя заборонні, зобов'язуючі та уповноважуючі норми, здійснюється регулятивна і охоронна функції та такі юридичні форми реалізації як: додержання, виконання, використання і застосування. При реалізації суб'єктивного права чи свободи здійснюються уповноважуючі норми. Сам суб'єкт вирішує задіювати йому механізм реалізації свого права чи ні.

Важлива роль у механізмі забезпечення конституційних свобод і недоторканності людини та громадянина в Україні належить нормативно-правовому забезпеченню.

Забезпечення адекватного механізму реалізації та захисту прав людини пов'язане тісним чином з чинниками громадянського суспільства, яке має законні підстави впливу на владу.

Приміром є події «Майдану» 2013 року. Мало місце незаконне застосування сили «Беркутом» 1 грудня, - демонстративне і зухвале побиття демонстрантів без будь-яких законних підстав. Дії окремих бійців «Беркуту» кваліфікуються як катування. Але міліція зазвичай катує людей таємно, і тих, кого вважає злочинцями. А тут публічне жахливе і жорстоке побиття людей із застосуванням катувань, і цей злочин побачив весь світ.

Наразі немає відповіді на запитання, хто дав злочинний наказ, хто буде притягнутий до відповідальності, чому бійці «Беркута» застосовували катування. Режим, який дозволяє собі так діяти, – приречений, що і підтвердили наступні події.

16 січня 2013 року, порушуючи усі регламентні норми парламентської процедури законопроектної діяльності депутатська більшість ухвалила низку законів, які брутально порушували конституційні гарантії майже всіх фундаментальних прав і свобод. Їх назвали «закони про диктатуру». Це був своєрідний комплекс заходів швидкого реагування на протестні настрої й дії українців. При цьому ініціатори прийнятих актів прийняли за аксіоми такі міркування:

1. Протест проти загальної діяльності й окремих конкретних дій влади є тотожним антидержавній діяльності й екстремізму.

2. Масові протестні волевиявлення громадян є негативним явищем, якому слід максимально запобігати і жорстко присікати.

3. Масові протестні дії громадян є поживним середовищем для порушень громадського порядку, і їх учасників слід апріорі розглядати як потенційних правопорушників.

4. Право на необхідну оборону не поширюється на захист від протиправних дій співробітників силових структур.

5. Інститути громадянського суспільства (ЗМІ, соціальні мережі, неурядові організації, громадські активісти тощо) потенційно можуть сприяти розвитку екстремізму в суспільстві, а тому мають бути об'єктом жорсткого стеження правоохоронних органів.

Усі зазначені «базові підвалини» є відображенням тоталітарної свідомості і несумісні з сучасними уявленнями про демократичну конституційну державу. Вони створили законодавчу базу для масових політичних репресій і виключали можливість мирного діалогу суспільства з

державою. Ці закони фактично унеможливили будь-які форми мирного протесту, інакодумства і фактично мали знищити громадянське суспільство. До того ж депутатська більшість видала індульгенцію правоохоронцям, що вчиняли злочини проти мирних демонстрантів. Після цього влада остаточно втратила легітимність. Усе це показало народу, що влада не сприймає жодних аргументів, окрім сили. І така влада неминуче отримує силовий опір громадян.

28 січня «закони про диктатуру» були скасовані, уряд відправлений у відставку, проте звільнення заарештованих обіцяне тільки після звільнення адміністративних будівель по всій країні і розблокування вулиць в центрі Києва. Проте влада продовжувала політичні репресії, і звільняючи одних заарештованих, одночасно затримувала інших.

Приймаючи 16 січня «закони про диктатуру», нардепи одночасно внесли зміни до Закону України «Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань» № 731-VII від 19 грудня 2013 року, які передбачали, зокрема, звільнення від відповідальності державних службовців за окремі злочини, пов'язані з масовими акціями протесту, які розпочалися 21 листопада 2013 року, і закриття відповідних кримінальних проваджень. 28 січня цей закон не скасовували, хоча він у зміненому вигляді тепер вже вочевидь поширювався на правоохоронців, які незаконно застосували силу, до того ж, надмірну, й брутально били людей і, зокрема, журналістів.

12 лютого прокуратура Києва повідомила, що на підставі цього закону судами закриті справи проти Олександра Попова, Володимира Сівковича та інших підозрюваних (обвинувачених) щодо побиття 30 листопада, 1 грудня та 11 грудня. В.о. міністра внутрішніх справ В. Захарченко заявив, що ці кримінальні справи закриті у зв'язку з відсутністю складу злочину. Загалом звільнена від відповідальності 21 особа. У тих випадках, коли у провадженнях не було встановлено підозрюваних, рішення про закриття 35 таких проваджень приймалися органами прокуратури.

Таким чином, держава виправдала жорстоке незаконне насильство і легітимізувала подальші насильницькі дії з боку правоохоронців. Безкарність породжує всездозволеність і призводить до ескалації насильства.

18-21 лютого 2013 року знову тривало силове протистояння, в якому режим був переможений. Це протистояння забрало більше 100 людей, які загинули в центрі столиці від куль снайперів та «Беркуту». Загинули також декілька десятків правоохоронців. Президент Янукович та його оточення втекли з України. 22 лютого в Україні з'явилася нова влада і почався новий етап її історії.

Ці події свідчать, що Український народ явочним порядком здійснив своє природне, ніде в українському законодавстві не сформульоване, право на повстання проти політичного режиму, який узурпував владу, використовував її виключно для власного збагачення, репресуючи усіх своїх опонентів, грубо порушуючи права людини та основоположні свободи.

Українці в черговий раз продемонстрували, що для багатьох з них свобода, справедливість, честь і гідність важать більше, ніж власне життя¹³.

Сьоме питання охорона та захист прав особи запропоновано для вивчення з метою розмежування даних категорій та вивчення механізмів охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина.

В лаконічній формі під охороною розуміють закріпленість в правових джерелах (нормативно-правових актах) прав і свобод людини і громадянина, встановлення механізму їх захисту. Під захистом розуміють діяльність по відновленню порушеного права. Остання, як правило, передбачає діяльність державних органів (правоохоронних, в т.ч. судів).

Основні терміни і поняття

Права, свободи, захист, охорона, свобода, обмеження права, реалізація права, нормативно-правовий акт, злочин, правопорушення, людина, громадянин, Конституція, закон, механізм правового регулювання, відповідальність, життя, здоров'я, недоторканість

¹³ Права людини в Україні 2013. Доповідь правозахисних організацій. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1398018969>